

İNGİLİS DİLİNİN AVSTRALIYA LƏHCƏSİ VƏ ONUN BAŞQA VARIANTLARDAN FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. *İngilis dilinin avstraliya variantının yaranması tarixi.* Avstraliya Avropalılar tərəfindən kəşf edilmiş axırncı böyük torpaq sahəsidir. XVII əsrdə Avstraliya qitəsində əhalinin məskunlaşması təsdiq edildikdən sonra ingilis hökuməti bu yeni ərazini mənimsəyərək onu mühacirət yeri kimi istifadə edirdi. Qitəyə ilk köçürülən əhali 1788-ci ildə Yeni Cənubi Uels sahillərində məskunlaşdırılırdı. Beləliklə, ilk dəfə ingilis dili Avstraliyaya XVII əsrin axırlarında, 1788-ci ildə Yeni Cənubi Uels adlanan ştata ilk əhalinin məskunlaşması ilə gəldi. V.Ramson öz əsərində belə yazırdı: “XIX əsrin ortalarında, Avstraliyada qızıl yataqları aşkar olunduqdan sonra buraya gələn sakinlərin sayı sürətlə artmağa başladı. Qızılın aşkar edilməsi Avstriyanın həm ictimai, həm də iqtisadi quruluşunda mühüm dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb oldu. Beləliklə, XIX əsrdə Avstraliyada qızılın tapılması bura olan marağı, miqrasiyanı gücləndirdi. Burada məskunlaşan əhalinin 99,5% ingilis, 0,5% italyan, yunan, çin və s. idi. Avropanın bir çox hissələrindən gəlmiş yeni avstraliyalılar adlanan immiqrantların hesabına əhalinin sayı xeyli artdı (1, s. 146-158). Avropalılar Avstraliya qitəsinə gələndə burada yaşayan əhali naməlum dildə danışır. Avstraliyada ingilis dili isə əsasən XIX əsrdə formalaşmağa başladı. Yerlilərlə ingilis mənşəli immiqrantların, habelə alman, italyan, skandinav və s. mənşəli adamların qarşılıqlı ünsiyyəti nəticəsində ölkədə danışılan ingilis dilində xeyli alınma sözlər meydana çıxırdı. Bununla da ədəbi dilin milli variantının ilk ünsürləri formalaşmağa başladı.

Əsas hissə. Bu dövrdə Avstraliyada danışılan ingilis dilinin özünəməxsus olan xüsusiyyətləri meydana çıxdı və Britaniya adalarında danışılan ingilis dilindən fərqlənməyə başladı. Avstraliya tələffüzü haqqında ilk məlumat isə artıq avstraliyalıların ilk nəslinin böyüdüüyü illərə - XIX əsrin 30-cu illərinə təsadüf edir. Mak Berni adlı kollec direktoru Avstraliyada iki cür tələffüzün olduğunu yazmışdır: yaxşı tələffüz (good speech) və “kokni”. Mak Berni “Avstraliyanın bəzi ştatlarında tələffüz fərqi” adlı əsərində qeyd edirdi: “Viktoriya, Tasmaniya, Yeni Cənubi Uels və Kuinslend ştatlarında avstraliyalıların tələffüzünü çox diqqətlə müşaidə edərək “kokni”yə bir sıra xüsusiyyətlər aid etmişdir. Məsələn, sözün sonunda “g” səsinin buraxılması, “a” hərfinin demək olar ki, bəzi sözlərdə [ai] kimi tələffüz edilməsi, “o” hərfinin [ow] kimi tələffüzü, saitlər arasında “r” səsinin meydana çıxması kimi xüsusiyyətlər. Artıq Avstraliyada bəzi ingilis sözlərinin tələffüzü müəyyən qədər “Standart British English”dən fərqlənirdi. Beləliklə, XIX əsrin sonunda ingilis dilinin Avstraliya variantında onu Britaniya ingiliscəsindən fərqləndirən tələffüz fərqləri aydın görünürdü” (2, s. 16). XVIII əsrin axırlarında Avstraliyada dil ilə əlaqədar yaranmış mürəkkəb şəraiti səciyyələndirərək tədqiqatçılar dəfələrlə ingilis dilinin avstraliya variantının “Standart English”dən fərqli olduğunu bildirirdilər. Avstraliya variantının “Standart English”dən fərqli olduğunu müəyyən edən amillər içərisində ən mühümü əsas dilin, yəni qitəyə daxil olan dilin müxtəlif tərkibli olmasıdır. Dilin bu müxtəlifliyi ingilis dilinin əsas daşıyıcıları üçün xarakterik olan yerli dialekt və slenqlərin mövcudluğundan asılıdır. Bundan başqa yeni həyat tərzı və ətraf mühitdə ictimai zəruriliyin meydana gəlməsi də ən mühüm amil hesab edilməlidir. “İngilis dilinin Avstraliya variantının fərqli istiqamətdə inkişafını şərtləndirən amillərdən biri ondan ibarətdir ki, burada milli dil daha çox Britanyadan gətirilmiş ayrı-ayrı dialektlərin əsasında formalaşan bir dil idi. Avstraliyaya sürgün olunanların əksəriyyəti İngiltərənin cənubundan və İrlandiyadan idi. Qitədə məskunlaşan əhali əsasən aşağı təbəqədən ibarət olduğuna görə burada yayılan ingilis dili A.Mitçellin fikrincə, fəhlə sinfinin, yəni kasıb, yoxsul və bisavadların dili olmuşdur. Lakin bununla bərabər, qitədə məskunlaşan əhali arasında varlı siniflərin- memurların, zabıtların, ziyalıların və s. təbəqənin də nümayəndələri az deyildi. Avstraliyaya gətirilən “Standart English” məhz onlar tərəfindən istifadə olunurdu. Koloniyalaşmanın ilk illərində ölkədə orta əsr-həbsxana rejimi hökm sürürdü. Avstraliyanın həmin dövrünü “jail on a large scale” - böyük türmə dövrü adlandırmışdılar. Həmin dövrdə ölkənin maddi və mənəvi vəziyyəti çox aşağı idi, milli ədəbiyyat formalaşmamışdı, əhali təbii fəlakətlərə, vəhşi heyvan və ilanlara qarşı ağır mübarizə dövrünü yaşayırdı. Bu amillər xalqın mədəniyyət və dilinə təsir etməyə bilməzdi” (3, s. 123-136). XIX əsrin 30-cu illərində ölkədə danışılan ingilis dilindən demək olar ki, heç bir mənbə yox idi. Yalnız 1812-ci ildə nəşr edilmiş Avstraliya **slenqlərinin** lüğəti idi. Həmin dövrdə Avstraliya ləhcəsi artıq xeyli slenq və ifadələrlə zənginləşmişdir.

E.C.Ueykfild bu barədə öz fikirlərini belə izah edirdi: “XIX əsrin təhsil görmüş ingilisləri Avstraliya variantının tamamilə “vulqarlaşmış” ingilis dilinə bənzər bir dil hesab edirdilər. Onlar qitədə məskunlaşan əhalinin danışq və tələffüzünə öz mənfi münasibətlərini bildirirdilər. Bu baxımından E.C.Ueykfildin münasibəti diqqəti cəlb edir. O yazırdı ki, “aşağı siniflərdən olan adamlar Avstraliyaya özlərinəməxsus bir dil gətirmişlər və düzgün ingilis dili bu koloniyanın dili deyildir və çətin ki olsun”. Lakin 11 ildən sonra E.C.Ueykfildin fikirləri bir qədər dəyişdi. 1840-ci ildə özünün “Sidneydən Məktublar” adlı əsərində yazdığına görə “türmədən tutmuş qubernatorun iqamətgahınadək hər yerdə slenqlərdən geniş istifadə olunur. Əgər ölkənin qanunverici parlamenti yaranarsa, onda belə leksikon tamamilə münasib və “qanuni” şəkil ala bilər” (4, s. 213). D.Von və E.E.Morris bu haqda yazırdılar: “Beləliklə, İngilis dilinin Avstraliya variantının meydana çıxmasında slenqlərin əhəmiyyəti böyük olmuşdur. D.Vonun tərtib etdiyi lüğət belə slenq və arqo layını geniş təmsil etmişdir. Lakin bu lüğət əslində AUE-nin həqiqi vəziyyətini əks etmirdi. Bu lüğətdə yerli əhalinin dilindən götürülmüş sözlərə demək olar ki, rast gəlinmirdi və həmçinin Avstraliyada artıq çox geniş şəkildə istifadə edilən bədii avstralizmlər yox idi. Lüğətdə verilən bəzi leksik vahidlər XIX əsrin ortalarına qədər çox tez-tez işlədilsə belə, onlar kolonistlərin gündəlik nitqinə daxil olmadı və **arqotik** ifadə kimi fəaliyyət göstərməklə davam edirdi. D.Vonun bu lüğəti Avstraliyada ingilis dilinə

⁴ Azərbaycan Texniki Universiteti “Xarici dillər” kafedrasının dosenti, fil.f.dok

həsr edilmiş ilk leksikoqrafik lüğət idi. Həmin lüğətdə öz əksini tapmış avstralizmlərin bir hissəsi sonralar bədii ədəbiyyata da daxil olmağa başladı. Bir çox yazıçılar bu lüğətdə verilən (sözlərdən istifadə edərək öz əsərlərində o dövrün vəziyyətini və yaşayışını təsvir edirdilər” (5, s. 146-178). XIX əsrin axırlarınadək **slenq və arqoları** əks etdirən daha bir neçə lüğət nəşr olunmuşdur. Bir çox lüğətçilərin fikrincə, Avstraliya slenqləri bilavasitə Avstraliya həyat tərzini əks etdirdiyindən onları slenq yox, söz hesab etmək daha doğru olardı.

XIX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Avstraliyada ədəbi dilin, xüsusilə də onun yazılı formasını təsir dairəsi genişlənməyə və ölkədə dövrü mətbuat nəşr olunmağa başlandı. “Waddy” (a club). “Croppy” (consict) kimi sözlər artıq koloniyaların dilindən tədricən aradan çıxaraq ədəbi dilə məxsus sözlərlə əvəz olunmağa başladı. İngilis dilinin Avstraliya variantının formalaşmasında aborijenlərin də dilinin müəyyən təsiri olmuşdur. Aborijenlərin dilindən alınmış sözlər əsasən flora və fauna ilə əlaqədardır. Yerlilərin bir sıra sözləri missionerlərin hesabat və jurnalları hesabına dildə normalaşmağa başlamışdır. Bu proses 1836-1840-cı illərdə xeyli qüvvədə olmuşdur. Qızılın tapılması, bununla əlaqədar iqtisadiyyatın inkişafı ölkənin içərilərinə miqrasiyanı gücləndirmiş, ictimai-iqtisadi əlaqələri möhkəmləndirmiş və bütün bu proseslər ingilis dilinin Avstraliya variantında öz əksini tapmışdır. Ölkədə inkişaf etməkdə olan təhsil, əhalinin savadlı təbəqəsinin yüksəlməsi ədəbi dilin möhkəmlənməsində böyük rol oynamışdır. Lakin bu, artıq müstəmləkəçilər tərəfindən Avstraliyaya gətirilən ədəbi dil deyildi. Bu, qitədə özünəməxsus mühitdə inkişaf etmiş ədəbi dil idi. Bu ədəbi dilin inkişaf etməsində dialektlərin və müxtəlif leksik vahidlərin böyük rolu olmuşdur. Leksikada baş verən dəyişikliklər iki istiqamətdə gedirdi. Bir tərəfdən sözlərin mənaları və ya sözün özü tamamilə aradan çıxırdı. Məs.: **woods, fields, brook, stream, inn, village, vale, dale** və s. kimi sözlər demək olar ki, tez bir zamanda İngilis dilinin Avstraliya variantında istifadə olunmurdu. Digər tərəfdən isə İngilis dilində az işlənən, ya da qeyri-məlum olan sözlər Avstraliyada xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi və məhsuldar şəkildə istifadəyə daxil olurdu. Məs.: **bush, scrub, creek, township, Billabong, outbark, gully** və həmçinin Avstraliyanın flora və faunasına aid yüzrlə yeni sözlər dilə daxil olurdu: **koala, kangaroo, dingo, malee, goana, kookaburra** və s. İngilis dilinin Avstraliya variantında istifadə edilən bəzi leksik vahidlərdən bir çox sözlər yaranmışdır. Yəni bu leksik vahidlər sözdüzəltmə meyarı idi. Məs: “**stock**” sözündən çoxlu sayda sözlər əmələ gəlmişdir: **stock- farm, stockrider, stockman, stockroute** və s. Bu sözlərdən “stockroute” Avstraliya variantında qara malın kəsilmək üçün otlaq rayonlardan aparıldığı marşrutu bildirir. Lakin belə şərait İngiltərə üçün yad olduğuna görə və İngiltərənin tamamilə başqa coğrafi və sosial şəraitə malik olmasına görə söz İngiltərədə öz ilkin mənasında işlədilir. Avstraliya variantının formalaşmasında bir sıra müxtəlif üsullar, məsələn yeni əşya və ya hadisəni ifadə edən mürəkkəb söz düzəltmək kimi üsullardan istifadə edilirdi. O dövrdə yaranmış leksik vahidlər əsasən kənd təsərrüfatı, coğrafi hadisə və obyektlərin adları ilə əlaqədardır. Bu sahələrdə istifadə olunan sözlərin əksəriyyəti Britaniya ingiliscəsində mövcud deyil, ya da çox nadir hallarda istifadə edilir. Məs.: **carcker, dee, pug, soak** və s. İngilis dilinin Avstraliya variantının inkişafının digər bir mənbəsi Amerika ingiliscəsindən alınmalar olmuşdur. Onları əsasən 2 qrupa bölmək olar: 1) 1850-ci ilədək alınma sözlər; 2) Qızıl tapıldıqdan sonrakı dövrə aid alınma sözlər.

İngilis dilinin Amerika variantından alınmış birinci qrup sözlər, əsasən, əhalinin seyrək yaşadığı məskənlərin quruluşuna aiddir. Məs.: **block, location, section** və s. İkinci qrup qeyd etdiyimiz kimi qızıl tapıldıqdan sonrakı dövrə aid sözlərdir. Məs.: “bushranger, landshark” və s. Bu qrupa daxil olan sözlərin əksəriyyəti mədən sənayesinə aiddir. D.Lake lüğət haqqında belə yazırdı: “Avstraliya ingiliscəsinin inkişafında əlamətdar hadisələrdən biri kimi 1898-ci ildə nəşr olunmuş İngilis dilinin Avstraliya variantının leksikoqrafiyasını əks etdirən E.Morrisin və D.Lakenin lüğətləri olmuşdur. Öz zənginliyi ilə bu leksikoqrafik materiallar ingilis dilinin Avstraliya variantının inkişafında böyük rol oynamışdır” (6). “Avstraliyanın bitki adlarının bir qrupu ölkənin yerli xalqlarının dillərindəndir; **brigalow, gidgee, mulga, myall, yarrah** və s. Avropalı gəlmələrin 200 ildən artıq bir müddətdə yerlilərlə əlaqəsi onların dilində əks olunmaya bilməzdi. Bu alınma sözlərin böyük əksəriyyəti məhz Avstraliya realiyaları ilə, o cümlədən də ölkənin zəngin bitki aləmi ilə bağlıdır” (7, s. 23). **Boomerang** - bu, Avstraliyanın yerli əhalisinin qədimdən bəri işlətdiyi məşhur silahın adıdır. Bu silahın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o atıldıqdan sonra yenidən atıldığı nöqtəyə qaydır. Həmin sözün aborijenlərin dilindəki **woomera** sözündən olduğu göstərilir. **Cooee (coo-ee) (kui)**. Aborijenlərin meşənin dərinliklərində bir-birini axtararkən çıxardıqları səs. Bu səs onlar arasında öz xalqdan almış ingilislər də işlətdikləri üçün onların dilinə daxil olmuşdur. **Corrobree** - abrogenlərin səs-küylü bayramlarından biri. Bu bayram zamanı dini ayinlər icra olunur və rəqs edirlər. Bu bayramın adı hətta frazeologiyaya daxil olmuşdur: **corroboree water** Avstraliya ingiliscəsində “ucuz şərab” mənasını verir. **Didgeridoo (didgeridu)** - “musiqi borusu”. Aborijenlərin əsas musiqi aləti.

Nəticə. Beləliklə, ingilis dilinin Avstraliya variantının inkişafında aşağıdakı cəhətləri aydın görmək olar: - İngilis dilinin Britaniya variantı ilə XVIII əsrin sonunda Avstraliyaya gətirilən ingilis dili arasında fərqli xüsusiyyətlərin yaranması Avstraliyanın özünəməxsus etnoqrafik və ictimai şəraiti ilə, məskunlaşma dövrünün tarixi xüsusiyyətləri ilə sıx bağlı olmuşdur. İlkin dövrdə Avstraliya variantının meydana çıxmasında linqvistik amillərlə sıx qarşılıqlı əlaqədə olmuş təbii amillərin böyük rolu olmuşdur. Avstraliya variantının formalaşmasında Böyük Britaniyadan gətirilmiş dialektlər, aborijenlərin dillərinin təsiri, həmçinin qeyri-ingilis immiqrantların dilləri böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ramson W. Australian English. Canberra, 1966, p. 146-158.
2. Mark Berni. Avstraliyanın bəzi ştatlarında tələffüz fərqi. Canberra, 1889, p. 16.
3. Michel A. and Delbridge A. The Pronunciation of English in Australia. Sydney: 1965, p. 123-136.
4. Ueykfild E.C. The English Language in Australia and New Zealand. London, 1966, p. 213.
5. Von D. and Morris E.E. Australian English. A Dictionary of Australian Words, Phrases and Usages. London, 1898, p. 146-178.
6. Lake D. A Dictionary of Australian Words. Springfield, 1898, p. 248.

Açar sözlər: dil, söz, lüğət, dialekt, slenq, tələffüz, qitə, əhali, avstraliya variantı

Key words: language, word, dictionary, dialect, sleng, pronunciation, continent, population, Australian variant

Ключевые слова: язык, слово, словарь, диалект, сленг, произношение, континент, население, австралийский вариант

The Australian dialect of english and its different characteristics from other variants

Summary

English language firstly arrived in Australia at the end of XVIII when the first English colonists settled in this continent. English language in Australia mainly started to develop in XIX century and differed from the English language spoken in British islands in specific features. Local dialects, slangs played an important role in the development of Australian variant of the English language. Settlers of Australia used many dialects and slangs in their speech. As the English language spoken in this continent was considered to be the language of poor and illiterate people, it considerably differed from "Standart English". Aboriginal language, as well, as borrowings from American English had a deficite influence on the development of Australian English.

Австралийский диалект английского языка и его отличия от других вариантов

Резюме

Впервые английский язык в Австралию пришел в конце восемнадцатого века с поселением первых английских колонистов. В основном английский язык в Австралии начал формироваться в девятнадцатом веке и отличался своей особенностью от английского языка Британских островов. Сленги и местные диалекты имели важное значение в формировании австралийского варианта английского языка. Население нижнего уровня, которое поселилось в Австралии, использовало в своей речи много диалектов и жаргонов. В соответствии с этим, английский язык, распространенный на континенте, считался языком бедных и неграмотных и резко отличался от стардартного английского языка. Язык аборигенов, слова, заимствованные из американского английского языка имели определенный эффект в формировании австралийского варианта.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova